

Conclusies van het bakselonderzoek en de betekenis daarvan voor Romeins Halder

Roos Wijnen-Jackson

Inleiding

In 1973 is op Halder een aardewerkoven uit de Romeinse tijd opgegraven. De opgraving is indertijd uitgevoerd door broeder Celestinus Vencken onder toezicht van de toenmalige R.O.B. De oven, en het aardewerk uit de oven, dateren uit het laatste kwart van de eerste eeuw na Christus ca. 65-80.

Zuid-Nederland was in die tijd onderdeel van het Romeinse Rijk. De Romeinse rijksgrens lag sinds 47 vast ter hoogte van de Rijn en daarmee was een einde aan de Romeinse expansie naar het noorden gekomen. Rustig was het nog niet, dat duurde nog tot het jaar 70. Na de Bataafse opstand van 69-70 breekt de Pax Romana aan¹. Een langdurige periode van vrede. In deze periode wordt, onder invloed van de steeds verder gaande romanisatie, de vraag naar Romeins aardewerk steeds groter. Het gevolg is dat er een groot aantal nieuwe aardewerkvormen geïntroduceerd wordt in onze regio. Veel van dit aardewerk wordt vervaardigd in regionale aardewerk productiecentra die vanaf ca. 70 na Chr. opgericht worden in de Romeinse provincies Gallia Belgica en Germania Inferior. Deze productiecentra vervaardigen Gallo-Romeins aardewerk waarin vaak inheemse tradities zijn te vinden². Het aardewerk van Halder past naadloos in dit beeld.

Korte samenvatting van het gedane onderzoek

Tussen 2015 en 2017 is er opnieuw onderzoek gedaan naar het aardewerk dat in de pottenbakkersoven van Halder gemaakt werd. Dit onderzoek werd uitgevoerd door B. Borgers, R. Wijnen-Jackson en M. Bink. Martijn Bink verzorgde de historische context achter het verhaal van Halder, Barbara Borgers was verantwoordelijk voor het slijpplaatjes onderzoek, monsternamen en chemische analyse van het aardewerk. Ik zelf heb alle dozen aardewerk doorzocht naar allerlei aanwijzingen over de aardewerkproductie. Hierbij heb ik gelet op het vormenspectrum, de samenstelling van het aardewerk (waaronder de magering/verschraling), hardheid, aantallen, kleur, decoratie en vervaardigingstechniek.

Dit onderzoek heeft de volgende resultaten opgeleverd:

We hebben 5 verschillende baksels kunnen onderscheiden waarvan er 4 in Halder zijn geproduceerd. Daarnaast hebben we drie aardewerkvormen aan de typologie van Halder kunnen toevoegen. W. Willems heeft indertijd 7 typen aardewerk aan de oven toegeschreven³. De typologie van Halder bestaat nu uit 10 verschillende vormen. Tevens hebben we een heel klein inkijkje gekregen in de overgang van de inheemse naar de Romeinse Cultuur.

---

¹ Van Es 1972, 44,45 en 167-169.

² Clerbout 2009-2010, 3,4

³ Willems 1977

De baksels

Baksel 1: fijn baksel met glimmerplaatjes (muscoviet) in een roodbakkende klei. Het baksel is gebruikt voor het maken van aardewerk dat overeenkomt met Gallo-Belgische waar, terra nigra (zwart aardewerk) en terra rubra (rood aardewerk).

Vrijwel alle aardewerkvormen die in Halder zijn gemaakt, komen in dit baksel voor: Kommen Holwerda 55c, bekers Holwerda 31, kom Holwerda 81, gedraaide Dolia, potten Stuart 201A, potten Holwerda 94, en kurkurnen.

Baksel 2: rood baksel met glimmerplaatjes en kwartsinluitsels van de zandfractie, Dit baksel is de ruwe variant van Baksel 1. Dit baksel werd gebruikt voor het maken van grote kommen Holwerda 55c, kookpotten van het type Stuart 201A en kurkurnen.

Baksel 3: bevat een grote hoeveelheid aan organisch materiaal. Kookpotten van het type Stuart 201A en bekers Holwerda 27c en handgevormd aardewerk komen in dit baksel voor.

Baksel 4: Dit baksel bevat een grote hoeveelheid grof potgruis. Groot handgevormd Dolium. Dit bleek na onderzoek niet afkomstig uit Halder⁴.

Baksel 5: Een primeur! Dit lijkt erg op baksel 1 en 2 maar bevat tevens een grote hoeveelheid potgruis. Dit aardewerk is niet in de chemische analyse meegenomen omdat het pas naderhand werd ontdekt in de vulling van de oven. Gezien de gelijkenis met het andere aardewerk is dit baksel vrijwel zeker afkomstig uit Halder.

Ontwikkeling van de aardewerkproductie in Romeins Halder

Voor de komst van de Romeinen (in de late IJzertijd) werd het aardewerk in Halder handmatig gevormd. Dat wil zeggen: de pot of kom werd opgebouwd uit repen of rollen klei die aan elkaar werden geboetseerd. Daarna werd het aardewerk zo glad mogelijk gemaakt bijvoorbeeld door het te polijsten. Andere bewerkingen waren het “besmijten” of besmeren van aardewerk met een kleipap voor een ruw oppervlak of het decoreren van het aardewerk met vingerindrukken of indrukken van spatels of een kamversiering. In Halder is maar weinig handgevormd aardewerk gevonden.

afb. 1: nagelindrukken op de rand

afb. 2: vingerindrukken

afb.3: spatelindrukken,

afb. 4: kamstreekversiering

Aan de hand van het aardewerk dat in de waterputten en de oven is aangetroffen kan het volgende worden gezegd:

De magering of verschraling van het aardewerk gebeurde zowel met potgruis als met plantaardig materiaal. Deze materialen werden toegevoegd om de eigenschappen van de klei te verbeteren, bijvoorbeeld om krimp en scheuren van de klei tijdens het droogproces tegen te gaan. Het percentage met een plantaardige verschraling is ongeveer een derde, ten opzichte van twee derde potgruis verschraling.

Het vormenspectrum en de verhouding in verschralingsmaterialen komt overeen met de late IJzertijd-vroeg Romeinse tijd zoals beschreven door Peter van den Broeke⁵. Hierbij moet echter wel in acht genomen worden dat de aantallen handgevormd aardewerk niet voldoende zijn voor een correcte analyse.

De vormen waren een-, twee- of drieledig. Een tweeledige vorm heeft alleen een uitstaande rand, een drieledige vorm is meer S-vormig (afbeelding 5). De bodem is meestal vlak.

afb.5: S-profiel

⁵ Fase M-N Oss-Ussen, Peter van den Broeke 2013.

Uit de oven komt een volledige handgevormde kom (afbeelding 6), door Willems type 9 genoemd, dit is een kom met 2-ledig profiel.⁶ Het bakselonderzoek heeft uitgewezen dat deze pot van dezelfde klei gemaakt is als het op de draaischijf vervaardigde aardewerk dat in de oven gevonden is.

Het aardewerk werd in deze periode vaak gebakken in een kuiloven. De temperatuur die een kuiloven kan halen, ligt tussen de 500 en 900 graden.

afb.6: Pot met 2-ledig profiel uit de oven.

Overgang naar op de draaischijf vervaardigd aardewerk

Met de komst van de Romeinen veranderde er veel in Halder en omgeving, ook voor de lokale bevolking. De Romeinen brachten niet alleen regels, belastingen en nieuw bestuur, maar ook praktische uitvindingen die het dagelijks leven direct beïnvloedden.

Een van deze nieuwe technieken was de draaischijf voor de fabricage van aardewerk. De voordelen van op de draaischijf vervaardigd aardewerk ten opzichte van handgevormd aardewerk zijn groot. Ten eerste gaat de productie van het aardewerk veel sneller en ten tweede is het aardewerk vaak van een betere kwaliteit.

Het aardewerk werd voortaan gebakken in een oven van het staande type. De gemiddelde temperatuur van deze oven is ongeveer 900 tot 1000 graden Celsius. Terwijl het stoken van aardewerk in een kuiloven zoals in de late ijzertijd nog gebruikelijk was, slechts 500-900 graden Celsius kon halen⁷. Het aardewerk uit de oven was dus harder gebakken en daardoor van een hogere kwaliteit. Bovendien had men met dit type oven meer invloed op het bakproces, de temperatuur en de toevoeging van meer of minder zuurstof⁸.

De aardewerkvormen, of typen, werden gemaakt naar het vormenspectrum van de "Gallo-Belgische waar". Dit is aardewerk dat voornamelijk in de eerste eeuw in België (en ook in Brabant) wordt geproduceerd. Dit aardewerk wordt gerekend tot het gewone, alledaagse, gebruiks-aardewerk en komt veelvuldig voor op Romeinse vindplaatsen uit de eerste eeuw.

Het gedraaide aardewerk van Halder heeft een paar opvallende kenmerken waarin het afwijkt van de Gallo-Belgische waarop het gebaseerd is. De originele Belgische bakers HBW 31⁹ hebben een

⁶ Bij P. van den Broeke is dit type 34, fase MN

⁷ Van den Broeke 2013, p. 214.

⁸ Clerbout 2009,2010, p. 5.

⁹ HBW=Holwerda Belgische Waar type nummer 31.

afgedraaide voet met standring. De in Halder geproduceerde bekers van hetzelfde type hebben meestal een platte bodem die niet verder afgewerkt is (afbeelding 7). Opvallend is dat de kommen HBW 55c¹⁰ wel een standring hebben gekregen. De reden hiervoor is gissen, was het onkunde? Of vond men het onnodig om een mooi voetje te maken?

afb.7: Beker van het type HBW 31, Halders fabriek.

Het aardewerk uit Halder heeft gemiddeld wat dikkere wanden en komt plomp over ten opzichte van de Gallo-Belgische waar, die in andere productiecentra vervaardigd wordt¹¹.

Ook opvallend is het bakseltype 3 met organische magering. Het toevoegen van organische magering duidt op een inheemse traditie die is blijven bestaan, zeg maar, geïntegreerd is met de Romeinse technieken.

Op één beker, en op een paar losse scherven is een kamstreekdecoratie aangetroffen, een decoratietechniek die zijn oorsprong vindt in de voorgaande periode.

Conclusies

Het aardewerk uit de oven van Halder laat een aantal bijzondere ontwikkelingen zien. We zien de introductie van nieuwe technieken zoals het gebruik van de draaischijf en de staande oven, en een nieuw vormenspectrum. De mensen die op Halder woonden gingen een heel nieuw type aardewerk gebruiken met nieuwe vormen en toepassingen, zij romaniseerden! Daarnaast is er ook het behoud van traditionele technieken zoals het gebruik van organische magering en het aanpassen van de Belgische aardewerkvormen aan de lokale smaak en behoefte.

We zien in feite een samensmelting van de twee aardewerktradities. De handgevormde pot die onderin de oven is gevonden lijkt hier bijna symbolisch voor.

Referenties en literatuur zijn opvraagbaar bij de auteur.

¹⁰ Holwerda Belgische Waar type nummer 55c.

¹¹ Zie bijvoorbeeld Hiddink 2010, p. 58-77.